

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

Білецький О.М.

*кандидат психологічних наук,
керуючий центру розвитку «Школа Життя» (м. Київ)*

МІСЦЕ САМОСВІДОМОСТІ В ОНТОГЕНЕЗІ ОСОБИСТОСТІ

В сучасному науковому співтоваристві є багато робіт, у яких одною з найважливіших складових особистості розглядається самосвідомість [3–9; 11–16]. Але й до теперішнього часу існують декілька підходів щодо визначення конкретного місця останньої в онтогенезі особистості.

Зокрема, С.Рубінштейн запевняв, що особистість не тотожна ні свідомості, ні самосвідомості, але особистість неможлива без них. Процес становлення та розвитку людської особистості містить як невід'ємний компонент формування її свідомості і самосвідомості. Без свідомості і самосвідомості не існує особистості. На думку С.Рубінштейна, усвідомлення себе як «Я» є результатом розвитку. При цьому розвиток самосвідомості особистості здійснюється у самому процесі становлення і розвитку самостійності індивіда як реального суб'єкта діяльності. Самосвідомість не надбудовується зовнішньо над особистістю, а долучається до неї. Тому самосвідомість не має самостійного шляху розвитку, окремого від розвитку особистості, вона задіюється у процес розвитку особистості як грані реального суб'єкта, моменту, компонента [9].

В цьому контексті Л. Божович зазначає, що негативні відхилення в розвитку самосвідомості порушують гармонійну структуру особистості і ведуть до дефектного формування характеру людини [3].

На думку І. Чеснокової, самосвідомість уплетена у психічне життя особистості, вона пов'язана з усіма іншими психічними

процесами (пізнавальними, афективними, вольовими), її можна розуміти лише в реальному живому взаємозв'язку з ними [14].

Підтвердженням того факту, що самосвідомість є необхідною умовою існування особистості, є й роботи видатних вітчизняних філософів. Е. Ільєнков прирівнює особистість до одиничної самосвідомості. Більше того, як вважає автор, між ними необхідно ставити знак рівності, а ще точніше – тотожності. Особистість не розуміється ні в якій іншій формі внутрішнього стану окремого індивіда [6].

У працях О. Спіркіна ми знаходимо думку про те, що людське «Я» – це найвище й найбільш складне інтегральне утворення у духовному світі людини, це динамічна система всіх свідомо чинених психічних процесів: «Я» – і свідомість, і самосвідомість як ціле. Самосвідомість ототожнюється з поняттям «Я», а останнє розглядається як синонім поняття «особистість» [11].

Зустрічається й інша точка зору, згідно з якою самосвідомість являє собою більш широке поняття, ніж особистість. Це аргументується тим, що самосвідомість виникає набагато раніше за особистість.

В. Бехтерев зазначав, що самосвідомість у її найпростішій формі складається в невизначеному відчутті власного існування, тобто виникає досвідомо [2]. Л. Обухова вважала, що самосвідомість виникає ще на етапі опанування предметними діями, тобто ще до гри і навіть ще до виникнення мови. На домовному етапі розвитку дитина вперше засвоює таке ставлення до себе і своїх дій, яке виявляє до неї дорослий. Дитина починає дивитись на себе збоку, тобто очима іншої людини [8].

П. Чамата вважав, що самосвідомість виникає та розвивається разом зі свідомістю, у процесі перетворення звичайних дій у свавільні дії [13]. О. Дусавицький в свою чергу зазначав, що в основі появи самосвідомості лежить усунення оцінки з результату на спосіб [5].

В. Столін пов'язує цей процес із тактильними відчуттями, які властиві ще зародку, із суб'єктивним відлученням дитини від матері, яке відбувається наприкінці першого року життя, з усвідомленням

самостійності в поведінці та можливості мовного прояву власного «Я» у три роки, з появою емпатійної здатності до засвоєння точки зору оточуючих, з виникненням рефлексії та моральної самооцінки в підлітковому віці [12].

Л. Кольб стверджує, що виникнення самосвідомості пов'язане вже з внутрішньоутробним розвитком. Важливу роль у цьому відіграють тактильні контакти, які готують почуття обмеженості власного тіла [15].

В. Кобильченко так представляє особливості виникнення самосвідомості, яку він розуміє як неподільну єдність пізнання й переживання, точніше, єдність самопізнання, пов'язаного з аналізом особистістю власної поведінки й діяльності. З кожним новим знанням про себе в самосвідомості відбувається взаємодія того, що вже стало «моїм», з тим, що як нове ще повинно поєднатися з «моїм». Здебільшого такий процес взаємодії завершується певним новоутворенням у психіці, піднімає особистість на новий рівень її розвитку. Цей момент зіткнення двох тенденцій супроводжується переживанням різних емоційних станів. Ступінь глибини, сили, напруженості переживання залежить від внутрішніх умов особистості, рівня її домагань, стійкості чи, навпаки, нестійкості уявлень про себе, особливостей емоційного складу. Сам процес перебудови внутрішнього світу та його зміст формують в особистості певне ставлення до себе [7].

На думку французького психолога А. Валлона, дитина іде в своєму розвитку від пізнання навколишнього світу (в тому числі інших людей) лише поступово починає виокремлювати себе як певну постійну істоту. До 3 років у неї вже формуються певні уявлення про себе, з'являється самооцінка, яка в подальшому має значний вплив на формування особистості [4].

Б. Ананьєв та П. Чамата вважають, що самосвідомість виникає в період, коли відбувається суб'єктивне виокремлення дитиною своєї дії з усієї структури власної предметної діяльності [1; 13]. С.Рубінштейн, як найбільш важливі послідовні моменти становлення самосвідомості в онтогенезі, виокремлює оволодіння

дитиною власним тілом, виникнення довільних рухів, самостійне пересування і самообслуговування [9].

Р.Заззо підкреслює, що генезис самосвідомості має й біологічні передумови, особливо примітні при вивченні самопочуття [16]. Воно перш за все особисте, тобто орієнтоване на власний стан особистості, а не на предметну дійсність, хоча остання безпосередньо або опосередковано детермінує стан особистості [11]. Основу почуття самого себе утворює органічне самопочуття – певний життєвий тонус та різні органічні відчуття, а також переживання. З дитячого самопочуття народжується у зрілому віці самосвідомість, яка дає людині можливість ставитися до актів власної свідомості критично, тобто відокремлювати все своє внутрішнє від усього що надходить ззовні, аналізувати його та порівнювати із зовнішнім, вивчати акт власної свідомості [10].

Таким чином, можна визначити що з приводу термінів появи самосвідомості існують різні думки. За даними деяких досліджень формування образу самого себе можна спостерігати вже у немовлят (В. Бехтерев, Л. Кольб, Л. Обухова та ін.). Проте ми, спираючись на дослідження Б.Ананьєва, А. Валлона, С. Рубінштейна, І. Чесноковою та ін. схильні вважати, що лише пізніше, у віці раннього або дошкільного дитинства починають складатися основи усвідомлення людиною себе

Слід також підкреслити, що рівень розвитку особистості пропорційний рівню розвитку самосвідомості. Будучи регулятором поведінки, самосвідомість впливає на подальший розвиток особистості, встановлює рівновагу між зовнішніми стимулами, внутрішніми станами особистості і формами її поведінки.

Спираючись на отримані дані, перспективи наших подальших досліджень полягають у вивченні розвитку самосвідомості на кожному етапі онтогенезу особистості.

Список використаних джерел:

1. Ананьєв Б.Г. Психология и проблемы человекознания / Б.Г. Ананьєв. – М., Воронеж.: МОДЭК, 1996. – 384 с.

2. Бехтерев В.М. Объективная психология / В.М. Бехтерев; [под ред. В. Кольцова]. – М.: Наука, 1991. – 475 с.
3. Божович Л.И. Избранные психологические труды: Проблемы формирования личности / Л.И. Божович; [под ред. Д.И. Фельдштейна]. – Москва: Международная педагогическая академия, 1995. – 212 с.
4. Валлон А. Истоки характера у детей / А. Валлон // Вопросы психологии. – 1990. – № 6. – С. 121-133.
5. Дусавицкий А.К. Формула интереса / А.К. Дусавицкий – М.: Педагогика, 1989. – 176 с.
6. Ильенков Э.В. Что же такое личность? / Э.В. Ильенков // С чего начинается личность; [под ред. Р.И.Косолапова]. – М.: Политиздат, 1984. – С. 319-358.
7. Кобильченко В.В. Самосвідомість підлітка як важливий регулятор соціальної взаємодії / В.В.Кобильченко // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 2. – С. 26-32.
8. Обухова Л.Ф. Детская возрастная психология / Л.Ф. Обухова. – М.: Педагогическое общество России, 1999. – 444 с.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. / С.Л. Рубинштейн – СПб.: Питер, 1999. – 676 с.
10. Сеченов И.М. Психология поведения / И.М. Сеченов. – М.: Ин-т практической психологии, Воронеж: Модэк, 1995. – 318 с.
11. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание / А.Г. Спиркин – М.: Политиздат, 1972. – 471 с.
12. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. – М.: МГУ, 1983. – 288 с.
13. Чамата П.Р. К вопросу о генезисе самосознания личности / П.Р. Чамата // Проблемы сознания. – М.: Наука, 1968. – С. 230-240.
14. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии / И.И. Чеснокова – М.: Наука, 1977. – 144 с.
15. Kolb L. Disturbances of the body – image. In: S. Ariefi (ed.). American Handbook of Psychiatry / L. Kolb – N.Y., 1958. – P. 78-90.
16. Zazzo R. Let Jumeaux Le couple et la personne / R. Zazzo – Paris, 1960. – Т. 1-2. – P. 35-38.